

UDK : 821.163.41.09-13 Petrović Njegoš P. II

Sava ANĐELKOVIĆ (Pariz)
Université Paris IV - Sorbonne

GNOSTIČKE NASLAGE *LUČE MIKROKOZMA*

U radu se istražuju gnostički elementi *Luče mikrokozma*, daje se pregled intertekstualnih uticaja, kako u religioznom nasleđu tako i u književnoj tradiciji. Pažnja je usmerena na dualističku herezu prilikom prelaska iz paganskog verovanja u hrišćansku veru. Evidentiraju se postojanja suprotstavljenih principa i stavova opozicionih ortodoksnoj teološkoj misli. U spevu se konstatuje da vizija prakosmosa u pojedinim segmentima odgovara savremenim naučnim saznanjama i da se autor iskazuje kao nadahnut pesnik sa sopstvenom vizijom, čija religioznost nije dovedena u pitanje i pored gnostičkih naslaga *Luče mikrokozma*.

Ključne reči: *teologija, dualizam, bogumilstvo, intertekstualnost, Sima Milutinović, praegzistencija*

Njegoš, kao autor *Luče mikrokozma*, izgleda ima prilično razloga da izazove podozrenje čitalaca vernika jer „Vladika je, očevidno, bio mnogo manje religiozan nego što su to hteli neki njegovi potonji tumači?”¹ Interesantna je rečenica Nikolaja Velimirovića koji je čitavu knjigu posvetio religiji ovoga pisca: „Njegoš je u verskim stvarima izlazio dobro na kraj, ne izazivajući nikad i ni od koga podozrenje ni jeretika ni skeptika.”²

Sastavljena od 200 stihova uvodne pesme i šest pevanja sa 2010 stihova, *Luča mikrokozma* predstavlja pesnikov pokušaj spoznaje o mestu čoveka u kosmičkom poretku. *Luča* je duhovno načelo – duša, odnosno ideja, dok je mikrokozma – čovek kao nebesko i zemaljsko biće, mikrokosmos u makrokosmosu. Posveta (Simi Milutinoviću) je „neka vrsta pes-

¹ V. Đurić 1964: 38.

² N. Velimirović 1994: 157.

nikove duhovne autobiografije“³ ali može se smatrati i prologom Njegoševe kosmičke drame. U ostalim pevanjima izdvajaju se celine o letu čovekove misli u kosmos i priča o praegzistencionalnoj pobuni Satane protiv Boga, o čovekovom padu zbog protivljenja božijoj svesti (Adam kao anđeosko biće, koji se stavlja na pogrešnu stranu) i njegovom kažnjavanju. Njegošev kosmos, koji je širi pojam od Boga (jer Bog ga sređuje, nije ga još uvek savladao), zasnovan je na dinamičnoj slici vasiona sa šest kružnih (I, 121) i šest⁴ nepokretnih nebesa (I, 131), od kojih je jedno centralno nebo, i iz čije blizine ga pesnik posmatra („Kratke moje obratim poglede / u prostore nebesne ravnine“ II, 31–32). Ovakva Njegoševa slika vasiona odgovara strukturi speva od šest pevanja.

Obratićemo pažnju na neobični mistični sloj *Luče mikrokozma* i tim povodom izdvajamo mišljenja da je urađena „[...] s mršavim hrišanskim simbolima [...]“⁵ i da pesnik „[u] svom razmatranju prvobitnog greha ne sledi teologiju, pa se čak udaljava i od Biblije“.⁶ Pored stavova, suprotnih ortodoksnoj teološkoj misli, u njoj dominira postojanje uvek dva vrlo jasno suprotstavljena principa: Bog i Čovek, dobro i zlo, telo i duša, nekad i sad, kreacija i rušiteljstvo, kosmos i priroda..., a iznad svega – carstvo svetlosti i carstvo mraka.

Pregled intertekstualnih tragova

Ma koliko usmeravali pogled na jednu književnu epohu, na jedan kulturni prostor, jednog autora i, najuže, na jedno delo, nameće se potreba šireg sagledavanja, bez obzira na to da li se, i koliko, autor oslanjao na prethodnu književnu tradiciju. Ovakva vizura naročito se nameće u ispitivanju radova kakvih ranije nije bilo u nacionalnoj književnoj tradiciji, što je slučaj sa Njegoševim spevom. Najpouzdaniji, ali ne i jedini, putokaz jeste pregled lektire autora. Međutim, filozofska dimenzija *Luče mikrokozma* nalaže da intertekstualne slojeve ne treba tražiti samo u književnim delima, odnosno u opserviranom i pročitanoj, već i u slojevima usmenog narodnog nasleđa, u Njegoševom iskustvu „doživljenog“, kao i u postojećim religioznim shvatanjima u usmenoj i u pisanoj tradiciji.

³ J. Deretić 1983: 259.

⁴ Interesantna je upotreba brojeva četiri i šest u spevu: broj četiri kada opisuje centralno nebo: „Četiri su gore od almaza [...] iz njih biju četiri fontana“ (II, 161–164); „četiri nebesne granice“ (II, 173), a kada širi svoj pogled, upotrebljava broj šest: „šest hiljadah kolah svijetlijeh“ (II, 202).

⁵ V. Đurić 1964: 37.

⁶ M. Pejović 1993: 44.

Budući da je Njegoš pisao *Luču mikrokozma* u vremenu kritičnom po Crnu Goru i njegov narod (nastala je u vreme uskršnjeg posta 1845. godine, na Cetinju), kao vid moguće inspiracije uzet je u obzir i društveni momenat stvarnosti u kojoj je pesnik stvarao. Uz opasku da se ovo delo može posmatrati i kao „politička alegorija“,⁷ ne lišavamo se mišljenja koje objašnjava uticaj društvene stvarnosti i ideje u *Luči mikrokozma*. Pero Slijepčević je utvrdio analogije između nekih motiva u spevu i Njegoševog političkog dela (borba za harmoniju vlasti u Crnoj Gori i u Njegoševom kosmosu, što odgovara prirodi vlasti vladike Njegoša i Boga iz *Luče*).⁸ Pozivanje na „bogomrske Srpstva otpadnike“ (D, 198) i želja „[...] da postaviš u plamteće vrste“ (D, 192), uz imenovanja tri negativne i tri pozitivne ličnosti nacionalne istorije, potvrđuje vezu Njegoša pesnika, autora *Luče*, i Njegoša državnika, sa društvenom stvarnošću „pred očima Srpstva i Slavjanstva“ (D, 193). Mada nam smisao i društvena funkcija religioznih i metafizičkih simbola zbog vremenske udaljenosti može biti teže dokučiva, smatramo da je ova komponenta važna za tumačenje Njegoševe *Luče mikrokozma*, ali ne i presudna za našu temu.

Neknjiževni uticaj i bogumilstvo istakla je Anica Savić-Rebac. Pomenimo i da u molitveniku manastira Sveta Trojica (kraj XIV, početak XV veka) kod Pljevalja pominju se „Zli heretici, prokleti babuni“.⁹ U ovom manastiru postoji slovenska redakcija spisa *Dioptra* Mihaila Psela iz XIV veka (demonologa iz V veka, čiji su sledbenici bili osuđivani kao jeretici), što ukazuje da je na prostoru srednjovekovne Zete „Pselovo učenje bilo predmet pomne pažnje“, kao i mogućnost „da su jeresi i paganstvo bili karakteristika ispovedanja većine stanovništva“,¹⁰ i pored činjenice da je u XI veku osnovana Barska ahiepiskopija.

U razmatranju domaćih izvora istraživači Njegoševog dela isticali su apokrifnu književnost kao Njegošev izvor inspiracija, naročito *Knjigu o Enohu*¹¹ i *Otkrivenije Varuhovo*.¹² Ne samo pisana već i usmena narodna predanja imala su uticaj na primarni karakter ideja u *Luči*.

Biografska istraživanja pokazuju da je Njegoš čitao ruske i francuske pesnike u originalu, italijanske, engleske i grčke u prevodima, da je

⁷ M. Aubin 1972: 175.

⁸ P. Slijepčević 1972: 142–146.

⁹ A. Prljincević / Lj. Stojanović 1922: 22–30.

¹⁰ Nikčević Vojislav, 1999: 82.

¹¹ S. Matić 1952: 214 i 221.

¹² N. Banašević 1930: 48.

i sam prevodio *Ilijadu* i Lamartina (*Himnu noći* prepevao je u slobodnijoj formi). Njegova *Bilježnica*, pored beleški, misli i zapažanja, sadrži prepise Lamartinovih i Igoovih stihova na francuskom.¹³ Osim uticaja nacionalnih autora, klasicističkog pesnika Mušickog i njegovog pesničkog učitelja (boravivši na Cetinju u periodu 1827–1830) Sime Milutinovića, kao i autora *Fisike* Atanasija Stojkovića,¹⁴ posebnu pažnju istraživača, zbog tematske srodnosti, od svih Njegoševih uzora privlače Dante i Milton.¹⁵ *Luča mikrokozma* razlikuje se od Miltonovog *Izgubljenog raja*, kao i od same Geneze najviše po praegzistencijalnom postojanju sveta, čoveka i svih duša uopšte, kao i po tome što je Zemlja stvorena da bi na njoj čovek ispaštao kaznu praroditelja. Njegoš je čitao Milтона u ruskom prevodu, a na marginama te knjige pisao je beleške; nažalost, ta knjiga je nestala. Zato je u biblioteci Narodnog muzeja na Cetinju¹⁶ sačuvan ruski prevod *Putovanja* Dimona d'Irvila, francuskog pomorca, iz 1836. u kojem se nalazi i jedno „inspirativno“ poglavlje o indijskoj religiji – pobuna duhova protiv Brame i njihovo kažnjavanje zatvaranjem u tela ljudi i životinja. Činjenica je da je uticaj Njegoševe lektire bio „neznat“ i da je on „u stvari primao samo idejni, a ne i umetnički uticaj velikih pesnika koje je čitao“.¹⁷ Interesuju nas upravo ti idejni uticaji.

Uzlet i putovanje duše na nebo kakav postoji u *Luči mikrokozma* motiv je indo-iranskog porekla i postoji u grčko-rimskim, hebrejskim, kao i u hrišćanskim varijantama. Stoga su verovatno traženi Njegoševi uzori na vrlo širokim geografskim i vremenskim prostorima. Između ostalih, vladika Nikolaj je istakao sličnosti Njegoševe estetike i moralnih stavova Zaratustre, podvlačeći da „Njegoš je vrlo sličan velikom persijskom verosnivaču Zaratustri“;¹⁸ Šmaus¹⁹ i Flašar²⁰ da su na njega uticali Platon,

¹³ Objavljena tek 1956. u izdanju Istorijskog instituta Cetinje, a potom u časopisu *Stvaranje* 1993. (9–10, god. XLVIII).

¹⁴ S. Matić i S. Tomović 1990.

¹⁵ Između ostalih: Šmaus ističe Danteovu *Božanstvenu komediju* kao Njegoševu inspiraciju za putovanje duše (s. 46), a Miltonov *Izgubljeni raj* za pad anđela (*Njegoševa „Luča mikrokozma“*, Beograd, (s. 126)); na Miltonu insistiraju Skerlić 1922: 126 i Ostojić 1923: 240, dok Velimirović 1994. (s. 68–77 i fusnota 112.), nalazeći razlike, poriče uticaj Milтона i insistira na Danteu, kao i Slijepčević 1972: 141.

¹⁶ N. Banašević 1930: 48.

¹⁷ A. S. Rebac 1966: 104.

¹⁸ N. Velimirović 1994: 42.

¹⁹ A. Šmaus 1950: 150.

²⁰ M. Flašar 1968/a i 1968/b („Jer iza *Luče* stoje stoleća platoničarskog predanja“, s. 222).

dok Pero Slijepčević dodaje Oregonu,²¹ hrišćanskog teološkog mističara (185–254) koji je prihvatio Platonovo učenje o praegzistenciji duše, a Anica Savić-Rebac pridružuje jevrejskog platoničara Filona Aleksandrinca i kabalističko učenje, ističući da je motiv kosmičke katastrofe (u stvari, kabalističko učenje o propasti prasetova) zajednički Njegošu i Bajronovom *Kainu*.²² Postoji i verovanje da se u *Luči* iščitava uticaj masonstva, sudeći po naslovu poeme²³ i na ispitivanju simbola slobodnih zidara u pesničkom delu, što je ispravnije od tvrdnji koje počivaju na kontaktima Njegoša s masonima (Milutinović, Antip Žom, Njegošev učitelj francuskog u periodu 1838–1840, kao i neki Njegoševi prijatelji iz Kotora).

Dualistički principi

Od najstarijih vremena, svakodnevnica i iskustvo navodili su čoveka da razmišlja na dualistički način, da svodi prirodu na pozitivne i negativne principe, na tamu i svetlost, stud i vrelinu, a ljude na dobre i zle. Zlo je suviše vidljivo i prisutno, tako da ni sam Bog ni nebeska bića nisu bili pošteđeni kvalifikacije dobro i zlo, pri čemu su se zanemarivale osnove hrišćanskog učenja. Dualistička ili (novo)manihejska hereza prelazila je duge puteve iz verovanja u veru, iz paganskog verovanja u hrišćansku veru. Najpre izražen u doktrini Zaratustre, zatim u mitraizmu i maniheizmu, dualizam, s elementima gnosticizma, postoji u judaizmu i platonizmu.

Ostavljajući na stranu ranije pominjane moguće uticaje, konstatujemo da se, u okviru velikog registra misli i osećanja, čime je bogata *Luča mikrokozma*, lako iščitava dualističko poimanje pesnikove vizije. Njegoš već u *Posveti* nagoveštava postupak koji će biti zasnovan na opozicijama, izborom antonimičnih pojmova koji ne bi postojali jedni bez drugih. „Našu sferu da *noć* ne polazi / Bi l' ovako lice neba *sjalo*? / ostrijeh zubah *ledne zime* / Bi l' *toplote* blagost poznavali? / Bez *budalah* tupoga pogleda / Bi l' *umovi* mogli blistat sv'jetli?“ (D, 163–168) ili „mi smo *iskra* u *smrtnu prašinu* / mi smo *luča* *tamom* obuzeta“²⁴ (D, 139–140).

Međutim, namera je Njegoša ne da istakne, već da umanju suprotnosti, da ih izravna u ime ostvarenja što veće harmonije, a radi savladavanja haosa. Čovek samim svojim životom treba da pomiri suprotnosti, naročito pojmove dobra i zla. Materija i energija u spevu već su izmireni

²¹ P. Slijepčević 1990: 120.

²² A. Rebac 1952: 102–103.

²³ P-L. Thomas 1999.

²⁴ Kurziv je naš.

pojmovi jer su to dva vida jedne iste prasupstance. Kosmička materija u viziji pesnika stalno prelazi u energiju, i ova u materiju. I pored oštre granice između neba i zemlje, duhovnosti, koja boravi u prvom, i materije u drugom prostoru: „Sve što *blatnoj zemlji* prinadležī, / to o *nebu* ponjatića nema; / *duhovni* je život na nebesi, / *materije* – u carstvu gnijilosti“ (I, 197–200), duh i telo, besmrtno i smrtno u biću čoveka, već su se približili jedno drugom jer je božanska iskra u svakom čoveku. I najduhovniji od svih, Bog, koristi materiju kao oružje da bi savladao legione odmetnika: „Pušti str’jelu sjajnu i krilatu“ (V, 391), „[...] tek strijelu gromoglasnu baci / iz silnoga i zvečanoga luka“ (V, 432–433), dok su užasni zvuci u nebeskoj bici i kaos antonimije glasima „besmrtne muzike“ prijatne tišine speva i harmoniji.

U Njegoševom spevu telo čoveka i njegova duša, i pored dijaloške tekstualne odvojenosti: „poj mi, dakle besamrtna tvari“ (I, 41), i poziva na pripovedanje: „povedi me u nebesna polja“ (I, 81), nisu u izraženoj opoziciji. Mišljenje da je duša, kao besmrtni duh postojala pre tela, pre stvaranja Zemlje nalazimo u srednjovekovnom tekstu jednog bogumila, iz arhiva JAZU, na latinskom jeziku, gde stoji: „Kažu da su ljudske duše demoni koji su pali s neba, koji će pošto ispune ispaštanje u telu, u jednom ili više njih sukcesivno, vratiti se na nebo.“²⁵

Kao i činiooci prethodne opozicije, tama i svetlost nisu nastale istovremeno. Tama je, prema autoru *Luče mikrokozma*, ontološki mlađa od svetlosti i nije postojala u vreme „prvih nebesa“, početne kosmičke situacije, kada je svako više biće vladalo svojim svetom podjednake veličine, kada „lica tame niđe bilo nije“ (IV, 103). Svemirska katastrofa, prema rečima Satane, pošteditela je jedino prostor Boga, i tek posle ovog „slučaja“ nastao je mrak: „Ovo strašno padanje nebesah / načalo mu u tmine unese, / tme vjekovah vječno neprohodne / oko njega nagomila krugom.“ (IV, 96–100)

Kao što vidimo, i kada su u pitanju svetlost i tama, pojmovi koje distinktivno predstavljaju i zastupaju Bog i Satana, oni nisu nosioci samo jednog ili samo drugog, suprotnog principa. Bog se, prema Satani, okružuje mrakom, dok se Satana zalaže za obnovu „prvih nebesa“ koja nisu poznavala mrak: „i nebesa pala vzdignemo“ (IV, 157). Znači, ni Njegošev Satana nije toliko crn, koliko mu ime nalaže, jer se i on buni u ime praosnovne svetlosti, dok „Bog brani svetlost vlastitog *poiezisa*“.²⁶ Ipak, svetlost

²⁵ ”Dicunt quod animae hominum sunt demones qui de caleo ceciderunt, qui peracta poenitentia in corporibus, uno vel pluribus successive, revertuntur in caleum.“ D. Kniewald 1949: 164.

²⁶ M. Lompar 2002: 74.

je neprestani predmet glavne preokupacije Boga: „Što se više tvorenijem pružam, / sve se njino carstvo umaljuje; / vrijeme će i k toj cjelji doći / da se bezdne mračne osvijetle“ (III, 87–90), ne samo zato „[...] jer nema Boga bez mračnog carstva koje on, svojim stvaranjem, umaljuje“²⁷ već i zato što mu nalaže tematika speva.

I pored ogromne količine svetlosti koja isijava iz speva („Kroz valove nebesne svjetlosti milijarde lećahu kometah“ (I, 250–251) tama zauzima značajno mesto u njemu („[...] lopte tmaste i bezračne, / to su sunca, voždi sozvezdijah: / izbjježaju iz mračnoga njedra“, I, 273–275) i „[...] pružaje crnokrake luče“²⁸ (I, 284). Svetlost i tama protežu se vremenom i prostorom Njegoševe poeme. Ni posednik tamnog carstva nije bez svetlosti: „polu carstva smolnim i plamenim, / polu carstva mraznim i ledenim“ (V, 236–237). Osim vizualnog postojanja, svetlo i tama određuju neke aktere nebeske drame ili nevidljivo u čoveku, kao i njegov um: „pomračene osv’jetli umove“ (VI, 150). Dugogodišnji proučavalac *Luče mikrokozma* Anica Savić-Rebac povodom mraka je podvukla učenje Maniheja (215–276): „Frapantan je za poznavaoce manihejstva opis prodiranja mračnih sila u nebesnu oblast u spevu, jer u potpunosti odgovara Manihejevom učenju o tom početnom momentu kosmičke borbe.“²⁹

Na nivou strukture, Njegoš u poemi drži do ravnoteže: Bog u III pevanju saopštava arhangelima (imaju ulogu glasnika i posrednika) razloge i motive Satanine pobune, a Satana isto radi u IV. Postoji jasno izražena jednakost sabesednika arhangela Mihaila i Gavrila i Satane, što potvrđuje Mihail: „Ah Satano, ravnočini brate“ (IV, 11), dok je mišljenje o Satani Gavril izrekao pred Bogom: „Satana je naš drug blistatelni“ (III, 217). Usput, ovim povodom, pominjemo da je i Origen u delu *De principiis* smatrao da je đavo bio najpre blaženi duh slobodne volje, koji se pobunio protiv Boga, pa ga je ovaj odbacio.

Sukob Boga i Satane i Satanin razlog za pobunu počivaju u različitim interpretacijama praegzistencije. Povodom sudbine „prvijen nebesa“ u *Luči mikrokozma* postoje dve ontološke istine – Božija i Satanina. Sataninu istinu o preuzimanju vlasti Boga, zahvaljujući svemirskoj katastrofi, već smo pomenuli. Nju Bog niti negira, niti pominje. Njegova istina je drugačija i nedovoljno je jasno izražena. Bog koji je „[...] sam po sebe bio“

²⁷ M. Lompar 2002: 46.

²⁸ Viktor Igo će takođe kasnije imati sličan opis crnog Sunca u *Ce que dit la bouche d'ombre* (1855) i u *Quatre jours d'Elciis* (1857)

²⁹ A.S. Rebac 1951: 82.

(III, 142) kaže da je Satanu njegova ruka „na tron gordi iz ništa popela“ (III, 245) i ne daje nikakvu verziju pradogađaja, već iznosi samo negativne kvalifikative Satane, redovno na početku novog stiha: „Rob gluposti, vrag poretka opšteg“ (III, 251); „Duh lukavi i zlom nadojeni“ (III, 271) „Osl’jepljena duša zločestijem“ (III, 291); „Otrovnošću nadojena duša“ (III, 321). Bog čeka na Satanino kajanje (V, 176) i njemu je od izuzetne važnosti ovo pokajanje. „Satana bi pokajanjem svoju pobunu lišio osnova, dok će porazom pokazati da je njemu nedostajala moć, ali ne i istina [...] Jer Sataninim odustajanjem od pobune ostaje skrivena antinomičnost istine koju objavljuje Bog“,³⁰ dok cilj Satane nije da Boga ukloni, već samo da ukine njegovu prevlast, da vlast bude ravnomerno podeljena.

Kao lik, Njegošev Satana je ubedljiviji od Boga, upravo zato što svoju pobunu zasniva na zahtevu za slobodu. Bog insistira da je jedini kreator: „Ja sam jedan koji stvarat mogu / i koji sam svemogućstvom vječan“ (III, 45–46). On je i večiti kreator „koji prostor puni mirovima“ (III, 339), čija je delatnost, u okviru sopstvenog plana, da carstvo mraka nestane. Zbog Satanine pobune taj plan je osujećen i Bog ga izmenjuje: mrak koji neće transformisati i koji će imati pravo opstanka u neprekidnom božijem stvaranju svetova jeste mračno carstvo, stvoreno između njegovog i Adamovog boravišta: „da su mogli, besmrtni dusi, / tvoga plana postić veličanstvo, / ada ime bi vječno ostalo, / ničtožnošću nijemom zasuto“ (II, 39–42).

Sukob je izrodio nastanak nove planete za privremeni čovekov boravak. Zbog udaljavanja od Boga, Adam i njegovi potomci kažnjeni su smrtnošću. Sećanje na čoveka kao anđela iz praegzistencije nije sasvim nestalo, jer čovek u svom zemaljskom životu „on se sjeća prve svoje slave“ (D, 11). Kao slobodno biće, tokom čitavog života on stoji pred dvojnošću izbora. Načinom sopstvenog života na Zemlji on je pre svoje smrti izabrao povratak u „prvo blaženstvo“ (VI, 157) ili „u ad [...] u mrakama vječnog ridanija“ (VI, 159–160).

Zapažanja

Gnostički potencijal *Luče mikrokozma* čini jedan značajan sloj pesničke vizije, naročito što su duše čovečije anđeli koji su otpali od Boga, a on ih je nastanio u čovečije telo. Isidora Sekulić³¹ naglasila je da Njegoš nije bio ni teoretičar, ni religiozni ideolog, već religiozno nadahnut pesnik koji je nehotice izukrštao detalje različitih mitova. Pesnik (= kreator

³⁰ M. Lompar 1998: 50.

³¹ I. Sekulić Isidora, 1951.

pesničkog dela) iz speva, kao povlašćen, u stanju je da sagleda uzroke čovekovog pada u preistoriji i da čuje davnašnje dijaloge Boga (= kreator sveta). Na izvestan način pesnička kreacija može se porediti sa kreacijom Boga i obrnuto. Bog u spevu je autokrata koji insistira na zakonima, na pravdi: „svete pravde strogi su zakoni“ (III, 238), „Gnjev pravedni oružje je pravde!“ (III, 230).

U VI pevanju speva Njegoš iznenada pominje biblijski mit o Evinom grehu, zanemarujući da je već ukazao na praegzistencijalni greh Adama. Da li je to svestan postupak, koliko je uslovljen Njegoševom religijom, ne možemo znati. Jedino je sigurno da taj motiv nevešto nalazi svoje mesto u spevu, da deluje nakalemljeno i da je sasvim suprotan opštoj zamisli iz prethodnih pevanja. U istom pevanju Njegoš još daje pregled lutanja čoveka između dobra i zla koja su u njemu, pominjući Kainov greh, mnogoboštvo i idolopoklonstvo, kao i pojavu Božijeg sina. U čitavom spevu Bogorodicu ne pominje nijednom, a Hrista samo dva puta.³² I zaista, „[n]ikad ni jedan sveštenik hrišćanski nije manje rekao o Hristu nego ovaj cetinjski prvosveštenik“,³³ kako je rekao Nikolaj Velimirović.

Ne možemo da zanemarimo uticaj njegovog pesničkog učitelja Sime Milutinovića Sarajlije, koji je bio jaka ličnost, vrlo sugestivan i čudan. Duboko poštovanje koje je gajio prema njemu čita se u *Posveti*, čiji prvi stih može da se tumači kao evokacija nekog njihovog razgovora „da svagda mi dragi nastavnice“ (1). Njegoš je upravo njemu poslao rukopis da ga objavi u Beogradu. Podatak da je Sima Milutinović od 1819. do 1825. proveo u Besarabiji (dva meseca u Odesi) može navesti na misao da je bio iniciran u filozofsku mistiku, tada raširenu u Rusiji. Profesor Oben u studiji *Istorijske i političke vizije u delu P. P. Njegoša* navodi pretpostavku Andrea Vajana da je Milutinović najverovatnije inicirao Njegoša „u polutajnu doktrinu koja je odnedavna bila u modi u Rusiji“. ³⁴ Postoji tvrdnja da je Milutinović postao slobodni zidar³⁵ u Lajpcigu 1826. god. Uoči svog dolaska na Cetinje, Milutinović je pominjao patarensko poreklo jedne priče koju je zabeležio u Vidinu.³⁶

Materijalističko tumačenje i neobična vizija prakosmosa u spevu i događanja u njemu, sa potporom na drevnoj mitologiji sa jedne strane i

³² M. Aubin 1972: 221.

³³ N. Velimirović 1994: 155.

³⁴ M. Aubin 1972: 220.

³⁵ V. Nedić 1959: 153.

³⁶ S. Milutinović 1993: VIII.

savremena naučna saznanja sa druge (kosmos koji je neprestano u procesu stvaranja, planete koje imaju svoj vek trajanja, itd.) nimalo ne umanjuju Njegoševu apsolutnu veru u Boga, uprkos velikom raskoraku između Njegoša pesnika i Njegoša crkvenog poglavara. Već je primećeno da je njegova „[...] vera izuzetna, svoja, samostvorena, samoosnovana, za razliku od vere kominalne, zajedničke, akceptirane i predavane s kolena na koleno“,³⁷ ali ona je neosporna i istinska.

Navedimo još podatak, koji ne govori mnogo, ali nije nezanemarljiv, da je Njegoš „[...] promišljao i da kuje novac, zlatnik je trebalo da se zove ‚Perun‘, po starom slovenskom božanstvu“,³⁸ i da je na portretima njegovih savremenika prikazan u istoj sveštениčkoj odeždi, sa verskim i državnim atributima, ali različitim kamilavkama. Na radu J. Tominca on ima crnu kamilavku, a na portretu Uroša Kneževića belu.

Najnovija čitanja ističu da veliki značaj u strukturi *Luče mikrokozma* ima figura *obrt*, koja se može prepoznati na različitim nivoima pesničkog teksta i da se „[...] unutrašnji obrt pesničkog teksta možemo sagledati kao preokret neortodoksnih slojeva, koncepcija, elemenata i detalja u ortodoksnom učenju, kao *psihološki obrt* proistekao iz pesnikove podložnosti obavezama vladike i vadara“. ³⁹ I pored činjenice da je autor bio vrhovni verski poglavar, možemo utvrditi se u *Luči mikrokozma* više nego u bilo kom književnom delu napisanom na štokavskim književnim jezicima iščitavaju gnostički stavovi, dijametralno različiti od zvanične teološke misli, ali i da je poema rezultat pesnikovog sveta – sveta njegove mašte i talenta.

Literatura

- Aubin Michel, 1972: *Visions historiques et politiques dans l'œuvre poétique de P. P. Njegoš*, Publications de la Sorbonne, Université de Paris IV Paris-Sorbonne.
- Banašević Nikola, 1930: „Oko Njegoševe *Luča mikrokozma*“, *Godišnjak srpskog filozofskog fakulteta I*, Štamparija Krajnima-nac, Skoplje.
- Deretić Jovan, 1983: *Istorija srpske književnosti*, Nolit, Beograd.

³⁷ N. Velimirović 1994: 154.

³⁸ V. Latković 1949: 75.

³⁹ M. Lompar 2002: 14–15.

- Đurić Vojislav, 1964: „Njegoševa poetika“, *P. P. Njegoš, Pjesme, Luča mikrokozma, Gorski vijenac*, MS / SKZ, Novi Sad / Beograd.
- Flašar Miron, 1968/a: „O primarnim, folklornim i literarnim komponentama *Luče mikrokozma*“, *P. P. Njegoš, Luča mikrokozma*, Prosveta, Beograd.
- Flašar Miron, 1968/b: „Anica Savić Rebac i izučavanje geneze *Luče mikrokozma*“, *Književnost*, br. 9, knj. XLVII, Beograd.
- Kniewald Dragutin, 1949: *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim kristijanima*, Rad JAZU, Odjel za filozofiju i društvene nauke, knj. 270, Zagreb.
- Latković Vido, 1949: *Petar Petrović Njegoš*, Novo pokolenje, Beograd.
- Lompar Milo, 1998: *Njegoš i moderna*, „Filip Višnjić“, Beograd.
- Lompar Milo, 2002: «*Luča mikrokozma* i pitanje duše» u: *P.P. Njegoš, Luča mikrokozma, Njegoševa zadužbina / Službeni list SRJ*, Beograd.
- Matić Svetozar, 1952: „Prilog proučavanju izvora *Luče*“, *Zbornik radova knj. XVII Institut za proučavanje književnosti knj. 2*, SANU, Beograd.
- Matić Svetozar / Tomović Slobodan, 1990: *Komentari, Kultura / Narodni muzej Crne Gore „Veljko Vlahović“*, Beograd / Cetinje / Beograd.
- Milutinović Sima, 1993: *Serbijanka*, SKZ, Beograd.
- Nedić Vladan, 1959: *Sima Milutinović Sarajlija*, Nolit, Beograd.
- Nikčević Vojislav, 1999: *Gnostička kultura u Crnoj Gori*, Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“, Podgorica.
- Ostojić Tihomir, 1923: *Istorija srpske književnosti*, Izdavačka Knjižarnica Gece Kona, Beograd.
- Prljincević, A. / Stojanović, Lj., 1922: *Trebnik manastira sv. Trojice kod Pljevalja. Spomenik SKA*, sv. LVI, Beograd, Sr. Karlovci.
- Rebac Anica Savić, 1951: „Njegoš i bogomilstvo“ u: (priredila) Darinka Zličić, 1984.
- Rebac Anica Savić, 1952: *Njegoš, Kabala i Filon* u: (priredila) Darinka Zličić, 1984.
- Rebac Anica Savić, 1966: *Helenski vidici*, SKZ, Beograd.
- Sekulić Isidora, 1951: *Njegošu knjiga duboke odanosti*, SKZ, Beograd.
- Schmaus Alois, 1927: *Njegoševa „Luča mikrokozma“*, Beograd.

- Skerlić Jovan, 1922 : *Istorija nove srpske književnosti*, Beograd.
- Slijepčević Pero, 1972: „Odraž života u *Luči mikrokozma*“, *Ogledi*, Matica srpska / SKZ, Novi Sad / Beograd.
- Slijepčević Pero, 1990: „Stvaranje sveta i slika vasiona u *Luči mikrokozma*“, u (priredio) Rizvić Muhsin, 1990: *P. P. Njegoš, Luča Mikrokozma*, Svjetlost, Sarajevo.
- Šmaus Alojz, 1950: *Glasnik SAN 2*, SAN, Beograd.
- Thomas Paul-Louis, 1999: „Njegoš“, *Patrimoine Litteraire europeen 11a*, De Boeck Université Bruxelles, p. 247.
- Velimirović Nikolaj, 1994: *Religija Njegoševa*, Oktoih / Unireks, Podgorica / Peć.
- (priredio) Vukadinović Predrag, 1966: *Anica Savić Rebac: Helleniski vidici*, SKZ, Beograd.
- (priredila) Zličić Darinka, 1984: *Anica Savić Rebac i Njegoševa Luča mikrokozma*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad.

Sava ANĐELKOVIĆ

LES COUCHES GNOSTIQUES DE LA LUEUR DU MICROCOSME

L'article étudie les conceptions gnostiques, diamétralement opposées à celles de la pensée théologique officielle. L'idée chez le prince-évêque Njegoš d'une préexistence de l'âme est en désaccord avec l'enseignement chrétien orthodoxe, et trouve appui sur l'antique vision dualiste du monde. L'interprétation matérialiste et la vision de ce qui précède le cosmos dans le chant correspondent en certains points aux connaissances scientifiques actuelles. Loin d'être un théoricien et encore moins un idéologue, Njegoš apparaît comme un poète inspiré avec sa vision propre, chez qui la religion n'est pas mise en doute.

Mots-clés: *théologie, dualisme, bogomilisme, intertextualité, Sima Milutinovic, préexistence*